

УДК 72.012(477.73)

Наталія САПАК

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ДИЗАЙНУ НА ПРИКЛАДІ АРХІТЕКТУРИ МИКОЛАЄВА

Досліджено витoki архітектурного дизайну в Миколаєві в ХІХ — на початку ХХ століття на прикладі художнього металу, художнього різьблення та цегляного будівництва. Визначено підстави розвитку цих видів мистецтва, їх стильові та технологічні особливості. Підкреслено зв'язок ремісничої діяльності майстрів із становленням професійної підготовки фахівців у галузі художньої освіти та дизайну.

Ключові слова: металева пластика, різьблення, цегляне будівництво, художня освіта, дизайн.

© Н. САПАК, 2017

Сьогодні є очевидним, що економічний і культурний розвиток нашої держави, підвищення добробуту і духовності населення неможливі без такої важливої сфери діяльності, як дизайн. Багатоаспектна система сфери використання та діяльності дизайнерів стимулює науковців на детальне дослідження витоків дизайну, соціальних, економічних, мистецьких та інших підстав, що призвели до його розвитку — як в цілому, так і в окремих мистецьких осередках, промислових і культурних центрах. Не виключенням є й промисловий Миколаїв, де сформувалося дизайнерське середовище, що суттєво вплинуло на соціально-культурне життя міста.

Започаткування дизайну в Миколаєві має свої особливості. Ці особливості пов'язані з промисловим характером міста, яке створювалося за часів класицизму; наявністю суднобудівельних заводів, а, відповідно, розвитком металообробки та металопластики; розвитком прикладних ремесел; створенням професійного художнього середовища та розвитком художньої освіти.

Головними джерелами нашої теми є дослідження відомих українських фахівців: С.М. Боньковської «Ковальство на Україні (ХІХ — початок ХХ століть)» [1], де досліджуються етапи формування й розвитку ковальства в Україні, технологічні прийоми, види і форми виробів, функціональне призначення та художньо-естетичні особливості; В.І. Тимофійка «Брами, огорожі південних міст» [8], де, в тому числі й на прикладі м. Миколаєва, аналізуються окремі твори архітектурного металу; В.Ю. Могилевського [5], де також знайшли послідовне відбиття художні особливості металевих виробів й технології виробництва.

У попередні два десятиліття вийшла друком значна кількість досліджень миколаївських авторів, присвячених архітектурі і мистецтву міста. Це нариси краєзнавців Ю.С. Крючкова [2], Н.О. Кухар-Онишко [3], де автори приділяють увагу плануванню міста, окремим спорудам, аналізу їх стильових особливостей. Книга В.В. Малини [4] про народне мистецтво Півдня України, де автор ретельно аналізує особливості розвитку видів народного мистецтва, що знайшли поширення в південному регіоні. Статті у збірках наукових праць Н.В. Сапак про становлення художньої освіти в Миколаєві та металеву пластику в архітектурі міста [6; 7].

Питання становлення дизайну в Миколаєві залишалося за межами інтересів науковців. Значні досягнення в цій сфері, перш за все в архітектурному

дизайні, викликало необхідність дослідження, яке не претендує на вичерпність, а робить лише спробу у визначенні головних стимулюючих чинників цього процесу і головних напрямках формування, акцентує увагу на відомих пам'ятках минулого, що є яскравими зразками художнього оформлення громадських і житлових споруд.

Аналіз витоків дизайну в Миколаєві слід розпочати з металевої пластики, що стало характерною ознакою архітектурних споруд міста. Традиція використання художнього металу у міській забудові налічує не одне століття. Металеві ґрати балконів, брам, огорож, архітектурні завершення, скульптура, ліхтарі, малі архітектурні форми успішно застосовувалися зодчими, майстрами ковальства та лиття при вирішенні питань створення архітектурного ансамблю. Металеві елементи є невід'ємною складовою оздоблення фасаду, своєрідною візитною карткою будівлі, архітектурного комплексу та в загалом міста.

З часу будівництва Миколаєва, яке розпочалося наприкінці XVIII — початку XIX ст., в архітектурному середовищі міста значна увага приділялась металевому декоративному вбранню. Виміряна простота, пропорційність та модульність класицистичної архітектури як найкраще об'єдналися з можливостями металу. Декор металевих виробів мав дивовижну проробку деталей і різноманітні мотиви: кола, меандру, акантового листя, рослинного орнаменту з квітів та лаврового листя, а також зображення ліри, театральних масок, геральдичних знаків, прутів з сокирами, щитів, мечів, шоломів.

Виконавцями задуму архітекторів і художників були майстри металообробки, які працювали на стапелях великих заводів «Россуд», «Наваль», на суднобудівництві для Чорноморського військового та торгового флоту. Згодом у місті з'явилися окремі ремісницькі угруповання, об'єднання, цехи, де вироблялись різні за призначенням речі широкого вжитку, сільськогосподарського устаткування, художній архітектурний метал.

Майстри металевої пластики робили спроби наслідувати європейських майстрів. Створювались об'ємні композиції, високі та низькі огорожі, брами і паркові скульптури, ґрати балконів та терас, сходи, ліхтарі, парасольки-навіси, архітектурні деталі. Велика увага приділялась зв'язку металевих виробів з архітектурою, її оточенням.

До художньої спадщини цієї доби належить огорожа миколаївської обсерваторії. 1827 р. за проектом архітектора Ф.І. Вунша було зведено будівлю із місцевого каменя — черепашника. Полотна брами та частини огорожі склали візерунчасті чавунні ґрати строгого класичного малюнка «переплетіння кілець», що гармонійно узгоджувалось з архітектурою центрального корпусу обсерваторії. Цей мотив зустрічається у металевій пластичі класицизму в оформленні огорож мостів, громадських споруд, балконів. Огорожа виконана в техніці лиття по земляних формах із чорного чавуну. Вона відокремлювала територію від місцевого ландшафту і підкреслювала строгу велич будівлі, розташованої на найвищій частині міста [3, с. 48].

В техніці лиття виконано огорожу кафедрального собору Різдва Богородиці. В цьому витворі простежується багатство технічних прийомів. Стовпи її відлиті в чавуні і мають вигляд колон із стилізованим листям аканту на капітелях. Сама огорожа представляє ритмічне мереживо, елементи якого виконані в техніці: кування — завитки; штампування — верхні загострення вертикальних стояків, квадратів; лиття — кулеподібні форми нижньої частини загострень; чеканки — маленькі квіти, елементи середньої частини композиції.

Значний інтерес для аналізу металевої пластики, її зв'язку з архітектурою представляють брами. Запозичені з античної архітектури форми триумфальних арок і парадних їздів стали основою для проектування і будівництва споруд такого функціонального призначення у Європі, починаючи з Ренесансу. Чимало їх залишилося на півдні України. З високим художнім смаком виконано браму суднобудівної верфі на річці Інгул (нині завод ім. 61 Комунара). Збудована 1842 р. за проектом архітектора К. Акройда, вона зберегла колишню форму у вигляді великого арочного проїзду.

Металева брама чітко розподілена на головну прямокутну частину з двох половин і напівпрозору на півциркульну верхню частину. Металеві пруті створюють вертикальний ритм загальної композиції. В центрі обох половинок брами перехрещені якорі сприяють створенню змістовного композиційного центру. Нижня частина повністю закрита металевою пластиною, що створює конструктивну міцність, яку підсилюють допоміжні прямокутники, з'єднані за допомогою клепок. Маски левів, що розміщені в центрі

прямокутників, виконані технікою лиття по виплавлених моделях, а геометричні деталі, що входять до складу орнаменту центральної частини, відлиті з чавуну. Верхня частина брами має форму півкола і представляє сітчастий фон, набраний перехрестям з металевих смуг, скріплених за допомогою склепок. Металева сітчаста площа нагадує мереживо і доповнює загальну композицію брами. Вона також є фоном для ліхтаря, який звисає з фронтоном [7, с. 145].

Наприкінці XIX ст. Миколаїв стає великим промисловим центром півдня. В його архітектурі відбуваються зміни. Архітектор К. Акройд поклав початок архітектурній еkleктики. У місті з'являються будинки у псевдобароко, ренесансі, готичному, мавританському, русько-візантійському стилях.

Способом художнього лиття зроблений ряд творів цього періоду. Так на місті колишньої мечеті збереглася огорожа з вертикальних круглих прутів. У верхній частині вони мають форму гострого кінця піки і створюють вертикальний ритм. Через однакову відстань огорожа має міцні стояки з двох вертикальних прутів, об'єднаних зверху в готичну арку. В середині її декоративний елемент, що нагадує вікарози готичних храмів. Огорожа має контрфорси. Вона досить прозора. Її силует чіткий і добре поєднується з місцевим ландшафтом міського парку.

У такому ж псевдоготичному стилі зроблені металеві оформлення усипальниці родини Аркасів, що на старому кладовищі біля храму Всіх святих. Архітектурна частина її складається з набору готичних елементів з витягнутою формою дверних та віконних проломів. Металеві ґрати зроблені з металу різної товщини — квадрата, смуги з відлитими з чавуну буквами тексту.

Значно розширилося виробництво художнього металу в Миколаєві завдяки братам А. і Л. Донським. 1884 року вони заснували кузню, що згодом виросла в завод сільськогосподарських машин, який функціонував і протягом радянського часу. До цього часу збереглася адміністративна споруда заводу, фасад якої виходить на Центральний проспект міста. Металу тут відводиться роль декору і композиційного акценту фасаду [1, с. 16]. Головним вбранням є металеві огорожі балконів. Вони мають виразну об'ємну випуклу форму і виконані в техніці ковальства і карбування. Орнамент, в якому присутні барочні елементи, поділений на три горизонтальні композиційні частини.

Центральна має об'ємну випуклу форму з домінуючим мотивом перехрещених квадратних прутів, що створює мереживо, схоже на в'язання. В центрі її дві ковані валютні завитки з великим акантовим листком, зробленим способом чеканки з плоского металу. Верхня продовгувата частина балкона привертає увагу кованим завершенням з кульками, що нагадує корону.

Аналізуючи металевий декор та його роль в архітектурі класицизму і еkleктики, В.Ю. Могилевського писав: «На відміну від класицистичного металу, повністю підпорядкованого стильовим формам архітектури, у спорудах другої половини XIX століття використання металевих елементів і форм не рідко будується на принципі контрасту з декоративним вбранням фасаду, утворюючи їх в головний елемент загального декору» [5, с. 14].

На початку XX ст. в архітектурі міста розвивається модерн, який слідує за еkleктикою та частково взаємодіє з нею. Вільні території головних вулиць забудовуються архітектурою нового типу. Це банки, готелі, торгові та прибуткові доми, культові споруди, одно- і двоповерхові житлові будинки. При побудові громадських та житлових будинків значну роль відігравали сходи, їх ковані чи литі сходинок, ґрати, декоративний візерунок і елементи символіки.

В будинку центрального РАГС, де колись знаходилась міська бібліотека (архітектор Є.А. Штукенберг), привертає увагу вертикально-гвинтові сходи у вестибюлі. Вони виготовлені способом лиття по моделях окремими фрагментами, зібрані на основний несучий стояк, який є їх центральною віссю, і пофарбовані у бронзовий колір, вписуючись у теплу гаму кольорів інтер'єру. Сходи на горизонтальній і вертикальній частинах мають декоративний рослинний орнамент. Стояки, що скріплюють сходинок з перилами, також вкриті орнаментикою. На загал сходи досить витончені, гармонійно вписуються в інтер'єр і творять в ньому композиційний акцент [7, с. 146].

Значну групу металевої декоративної пластики складають віконні та дверні ґрати. Головним чином вони зроблені способом ковальства з тонкого квадрату, металевої смуги, а також листової сталі, з якої виготовляли квіти, листя або елементи геральдики. Ця група металевих пам'яток кінця XIX — початку XX ст. дійшла до нас завдяки збереженню в історичній частині міста значної кількості колишніх приватних одно-двоповерхових будинків.

В кованих металевих дверних ґратах чітко виявляється використання рослинних мотивів в дусі модерну. Звільнення від підкорення старому принципу суворої єдності форм надало ковалям ширших можливостей для творчого підходу в роботі з металом. Характерним прикладом такого виду виробів є ковані ґрати парадних дверей міської дитячої художньої школи (колишній купецький будинок). Будівлю прикрашає єдина в місті ротонда-ліхтарик на даху з фігурою Меркурія (копія з роботи Дж. Болонья). Ця архітектурна надбудова з декоративними елементами, фігурою міфологічного божества, виконана з чистого цинку [3, с. 73].

Найбільшим за кількістю зразків металопластики є навіси та козирки над вхідними дверима. Вони мають різні форми: плоскі, дугоподібні, трикутні, односкатні, двоскатні і створені в техніці ковальства чи лиття. В багатьох з них головними є рослинні мотиви модерну, що створюються завдяки технологічним можливостям металу. Разом з дверними ґратами навіси та козирки акцентують увагу на вході в будинок і, як правило, є майже єдиним декоративним вбранням приватних будинків міської інтелігенції [7, с. 146].

Архітектурний дизайн в Миколаєві спирався також і на народну мистецьку традицію, яка мала на півдні свої особливості, пов'язані з переселенням і проживанням на причорноморських землях представників різних національностей. У багатонаціональному середовищі народне мистецтво переживає процес взаємопроникнення, а також трансформацію і еволюцію, пов'язану з соціальними змінами. З переплетіння запозиченого і місцевого формується регіональна художня традиція [4, с. 41]. Вона простежується в деревообробці та в художньому різьбленні

З кінця XIX ст. з'являються артілі скринників, де виготовляють на замовлення та вільний продаж численні вироби з дерева. Німецькі колоністи виробляють меблі за європейськими зразками. Вихідці з України, Росії спеціалізуються на виготовленні церковних іконостасів, елементів архітектурного декору.

У міській архітектурі майстерність різьбярів найбільше виявилась в оформленні парадних дверей, віконних рам. Здобувши поширення за часів еkleктики і модерну, дерев'яні вхідні двері відповідають стилістичним характеристикам будівлі та разом з металевими ґратами створюють величні композиційно акцентовані входи будинків. Практично кожен

приватний будинок прикрашав парадний вхід з рельєфно декорованими дверима. Як правило, двері та вікна повторюють елементи стилізованого кам'яного рельєфу, металевого вбрання будівлі: колонки, капітелі, фронтони, стилізовані рослинні та геометризовані елементи, гірлянди з квітів, розетки, маскарони, валюти, інші елементи зустрічаються в рельєфному різьбленні та накладних декоративних деталях. Так, дерев'яні двері будинку художньої школи за конфігурацією і декором найбільш характерні для цього виду мистецтва. Такі ж різьблені двері та вікна виконані в техніці високого та плоского рельєфу можна бачити в одно-двоповерхових будинках на Адміральській, Нікольській, Спаській, Потьомкінській та інших вулицях старого міста.

Дослідник народного мистецтва півдня України В.В. Малина пише: «Двері з прикрасами — особня гілка народного декоративного мистецтва, його своєрідний жанр. Столяри-різьбярі, слюсарі-художники та сільські ковалі переймали найкраще з творів «ученого» мистецтва, переплавляючи у своїй творчій практиці з власним розумінням гармонії. Порівняно коротким виявилось життя цієї дивної галузі народних ремесел, однак — через сто років — різьблені з решітками двері виявляють вічне устремління нашого народу до впорядкованості своїх родових гнізд» [4, с. 141].

Своєрідний внесок зробили народні майстри і в цегляну архітектуру міста. Відомо, що вже 1790 р. в Миколаєві працювали два цегельних заводи, які поставляли цеглу на відбудову нового міста. А наприкінці XIX ст. загалом на теренах Херсонської губернії працюють близько трьох тисяч гончарів, біля 60 цегельно-череп'яних заводів. Крім розповсюдженого посуду виготовляється будівнича кераміка, яка стає головним матеріалом покриття дахів міських будинків. З цегли будуються міські споруди: приватні будинки, лікарні, храми, заводські цехи та інші будівлі.

Відома лікарня доктора М.Г. Кенигсберга (1901) була побудована з цегли в так званому мавританському стилі (інженер Й. Рейденберг, архітектор Е.А. Штукенберг). У фасаді двоповерхової споруди застосована декоративна кладка розфарбованих цеглин (поліхромія), що надає будівлі святкового, але стриманого вигляду [3, с. 68].

В сучасному ландшафті міста важливою силуетною домінантою є польський костел, побудований за проектом В.А. Домбровського (1908). Велична

споруда костелу та будинку ксьондза привертає увагу рельєфною кладкою цегли. В костелі головний архітектурно-декоративний арочний елемент повторюється в різних варіаціях. Разом з рельєфним аркатурним ланцюжком, арками, стрільчастими завершеннями веж, вікнами-розетами створено виразний стилізований в готичному дусі фасад, який відповідає кращим зразками польської культової архітектури. Суттєво доповнює враження від костелу його колірна гама, де в цегляно-червоному колір тактовно введені архітектурно-декоративні елементи сірого кольору [2, с. 114].

Будинок з совами, що розташований на Центральному проспекті, є зразком одноповерхового житлового будинку. Він має характерний для цегляної кладки геометризоване декорування стіни у вигляді великих і малих ніш, які створюють неглибокий, але виразний рельєф. Гра світла і тіні на поверхні стіни надає фасаду виразності. Доповнюють декор рельєфні композиції зі зображенням птахів.

Значний професійний рівень майстрів з металопластики, різьблення, цегляного будівництва, які працювали в промисловості та народному мистецтві, викликав стійкий інтерес до художньої освіти та стимулював появу початкових та середніх навчальних закладів. На межі ХІХ—ХХ ст. в місті відкриваються приватні школи А.П. Козакова і М.О. Винокурова, де готували до вступу у вищі художні та технічні навчальні заклади, а також орієнтували на практичне застосування набутих умінь в ремеслах. З 1910 р. діє школа малювання, креслення і ліплення ім. В.В. Верещагіна, яка 1920 р., за прикладом інших закладів країни, реорганізується у Вільні художні майстерні. В цей час створюються студії з головних видів образотворчого мистецтва на робітничих окраїнах, здійснюється робота з декоративно-художнього оформлення заводських клубів міста.

Серед найбільш примітних сторінок мистецького життя Миколаєва — діяльність художнього технікуму, що був відкритий 1930 року. Незважаючи на нетривалість існування, він став важливим етапом на шляху становлення дизайн-освіти та дизайн-діяльності. Головна мета його засновника скульптора Б.М. Іванова, викладачів полягала у формуванні професійної грамотності майбутніх художників, придбанні ними практичних навичок для використання в архітектурній сфері. Студенти вже під час навчан-

ня виконували творчі замовлення з оформлення інтер'єрів і фасадів. Їхніми силами були виконані скульптурні рельєфи будинку спеціалістів, фрески в залі технікуму, скульптурний комплекс героям Сиваша тощо [6, с. 337].

У другій пол. 1930-х рр. та в післявоєнний час єдиними центрами художнього виховання були ізо-студії В.М. Волошинова, С.Г. Бродського, О.В. Старощука. На початку 1970-х рр. центром початкової освіти стає міська художня школа. Діють курси з підготовки художників-оформлювачів при Обласному науково-методичному центрі народної творчості. Це час значної активізації художнього життя. Створюється Миколаївське відділення Спілки художників України (1971). До міста приїжджають художники з України, Росії, Молдови. На базі Спілки діє перша в місті творча група дизайнерів проєктантів, яка займається розробкою дизайн-проєктів закладів культури, мистецтва, промислових, громадських споруд. Виконуються проєкти міського ландшафту. За участю професійних дизайнерів розроблені проєкти і оформлені: дитяче містечко «Казка», музей суднобудування і флоту, український академічний музично-драматичний театр, металеве вбрання зоопарку та багато інших установ.

1992 р., внаслідок реалізації державної програми відродження народного мистецтва, а також у зв'язку із значною потребою у фахівцях з художнього оформлення було відкрито на базі Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв кафедри декоративно-прикладного мистецтва з напрямками художня обробка тканини (ткацтво), художня обробка деревини.

Завершальним етапом процесу формування дизайну в Миколаєві стало створення 2001 р. в Миколаївській філії за підтримки Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури (м. Київ) кафедри реставрації і графічного дизайну, яка згодом стала кафедрою дизайну зі спеціалізаціями: дизайн середовища, графічний дизайн, дизайн одягу. У вищу школу прийшли викладати відомі миколаївські художники, дизайнери: О.К. Приходько, Ю.А. Макушин, Ю.К. Корнюков, О.В. Лебідь, С.В. Лук'яненко, Т.В. Шевченко.

В концепції розвитку кафедри: здійснення підготовки фахівців згідно з вимогами сучасної дизайн-освіти орієнтація на досягнення світового і вітчизня-

ного досвіду, максимальне наближення навчального процесу і практики, розвиток самостійного творчого мислення студентів. З метою активізації молоді у справі збереження пам'яток старовини і формуванні обліку сучасного міста здійснюється розробка дизайнерських проєктів реставрації архітектурних споруд, кварталів старого міста, благоустрою паркових зон, зон відпочинку в мікрорайонах. Всі випускні, дипломні проєкти виконуються на конкретних об'єктах. Тому в творчому багажі кафедри інтер'єр і благоустрій території залізничного вокзалу, річного порту, автовокзалу, спорткомплексу «Наdejда», готелю «Турист», Яхт-клубу. Новиною дизайнерських рішень відрізняються проєкти святкового оформлення центральної вулиці і проспектів. Нестандартні пошуки в проєктах житлових та громадських будівель.

Отже, мистецтво металопластики, дерев'яного різьблення, цегляне будівництво стало характерною ознакою архітектури й архітектурного декору Миколаєва, свідомою високої майстерності ремісників в цих галузях прикладної творчості. Розвиток художньої металообробки, обробки деревини, мистецтво цегляної кладки мали реальні історичні передумови, пов'язані з промисловим характером міста, складом населення та давньою регіональною традицією в галузі керамічного виробництва. Протягом XIX — поч. XX ст. було закладено підґрунтя для подальшого розвитку цих видів мистецтва, що стимулювало розвиток дизайну в наступний період. Багатий ремісничий досвід був підтриманий і розвинений на теоретичній і практичній основі завдяки відкриттю студій, шкіл, художнього технікуму, а подальше — підготовкою фахівців на базі вищого навчального закладу міста.

1. Боньковська С.М. Ковальство на Україні (XIX — початок XX ст.) / С.М. Боньковська. — Київ : Наукова думка, 2003.
2. Крючков Ю.С. Архитектура старого Николаева / Ю.С. Крючков. — Николаев : Возможности Киммерии, 2008.
3. Кухар-Онишко Н.О. Архитектура Миколаєва (кінець XVIII — початок XX століть) / Н.О. Кухар-Онишко. — Миколаїв, 2001.

4. Малина В. Народне мистецтво Півдня України. Кінець XIX — початок XX ст. / В. Малина. — Миколаїв, 2006.
5. Могилевский В.Ю. Художественный металл в архитектуре Киева середины XVII — начала XX ст. : автореферат дис. на соиск. уч. ст. канд. искусствоведения / В.Ю. Могилевский. — Москва, 1990.
6. Сапак Н.В. Художня освіта на Півдні України в першій третині XX століття / Н.В. Сапак // Мистецтвознавство України: Збірник наук. праць. — Київ : СПД Кравчук В.К., 2003. — Вип. 3. — С. 331—338.
7. Сапак Н.В. Деякі аспекти розвитку художнього металу XIX — початку XX століття на прикладі архітектури міста Миколаєва / Н.В. Сапак // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв: Збірник наук. праць. — Харків : ХДАДМ, 2011. — № 4. — С. 144—147.
8. Тимофієнко В.І. Брама, огорожі південних міст / В.І. Тимофієнко. — Київ, 1994.

Sapak Natalia

SOME ASPECTS OF DESIGN FORMING ON THE EXAMPLE OF ARCHITECTURE OF MYKOLAIV

The sources of architectural design in Mykolaiv in XIX — at the beginning of XX century on the example of artistic metal, artistic screw-thread and brick building has been researched. The grounds of development of these types of art and their stylish and technological features have been defined. Connection between craftsmen's activity and becoming of design professional training has been underlined.

Keywords: metallic-plastic arts, screw-thread, brick building, artistic education, design.

Sapak Natalia

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДИЗАЙНА НА ПРИМЕРЕ АРХИТЕКТУРЫ НИКОЛАЕВА

Исследованы истоки архитектурного дизайна в Николаеве в XIX — начале XX столетия на примере художественного металла, художественной резьбы и кирпичного строительства. Определены основы развития этих видов искусства, их стилевые и технологические особенности. Подчеркнута связь ремесленной деятельности мастеров со становлением профессиональной подготовки специалистов в области художественного образования и дизайна.

Ключевые слова: метало-пластика, резьба, кирпичное строительство, художественное образование, дизайн.